

Anton LUKATELI

Neka dokumenta iz logora Smederevska Palanka

Vlada Cvetković-Maček dovodila je postepeno svoju besmislenu politiku u bezizlaznu situaciju. Oglušivala se o svaki realan predlog koji je dolazio od strane komunističke partije Jugoslavije u interesu očuvanja nezavisnosti zemlje. Ne želeći dati narodu tražene političke slobode ni raspustiti koncentracione logore u Bileći i Lepoglavi, ne želeći očistiti zemlju od pete kolone ni stupiti u vojni savez sa Sovjetskim Savezom — ona je krenula tamo kuda su je vodili lični interesi, otišla je potpisivanjem Trojnog pakta Hitleru pod zaštitu i time u otvorenu izdaju svoje zemlje. Nemajući morala ni sopstvenog programa pod pritiskom Hitlera i njegovih eksponenata u zemlji — pete kolone, prikrivenih ustaša, Ljotićevih fašističkih organizacija i svega onog šljama koji je u takvoj mutnoj situaciji bujao — donosila je odluke jednu za drugom, protiv interesa svojeg naroda. Ukinula je radničke sindikate, slobode zbora i štampe, dozvolila neometan razvoj fašističkoj propagandi i organizacijama i u isto vrijeme punila tamnice i logore komunistima i rodoljubima gdje su se izvježbane policijske ubice razračunavale sa svakim koji im je dopao šaka.

Jedna od posljednjih usluga koju je vlada Cvetković-Maček, pred pristupanje trojnom paktu, učinila Hitleru bila je stvaranje vojnih koncentracionih logora od kojih je najpoznatiji bio onaj u Smederevskoj Palanci.

Krajem 1940. godine, po ugledu na fašističku Njemačku, vlada Cvetković-Maček donosi odluku o formiranju logora u Smederevskoj Palanci, namjenjuje ga, uglavnom komunistima iz Crne Gore i Boke koji su već u januaru dovedeni pod lažnim vojnim pozivima.

Smederevska Palanka nije slučajno izabrana kao mjesto logora niti je vojni karakter logora tek tako modifikovan. Poznato je bilo da je Smederevska Palanka bila jedno od najjačih Ljotićevih upo-

rišta u zemlji i prema tome i najidealnije mjesto za jedan takav logor. Ljotićeva propaganda se pobrinula da u narod prospe glas da je logor namijenjen Njemcima petokolonašima. Uto su se pojedini komunisti, koji su uspjeli da uhvate vezu sa seljacima iz okoline, uvjerali. Seljaci su se čudili odkud logoraši govore čistim srpskim jezikom a kada su saznali da su dovedeni u logor zbog svojeg stava za odbranu zemlje vidjeli su da su i oni prevareni nasjevši lažnoj propagandi i počeli su da se drukčije odnose prema komunistima iz logora, koji bi po zadatku krijući odlazili među njima.

Drugi razlog dovlačenja komunista iz Crne Gore u udaljenu Smederevsku Palanku je bio u tome što ih se nije smjelo ostaviti na domaku svoje sredine jer su im uporišta bila i suviše jaka, a narod tradicionalno povezan sudbinom Partije. Svjestan zločinačkih postupaka niza nenarodnih vlada a naročito ove poslednje, nije imao iluzija i mogao bi lako da otkrije što smjera režim. O udaljenoj Smederevskoj Palanci on je mogao to samo nagađati jer su komunisti faktički pokupljeni pozivom za rezervu, a logor je imao naziv »Radni polubataljon« — dakle vojnički obilježen. Uspjeh režima bio je očigledan. Komunisti, kao najradikalniji agitatori mobilizacije i odbrane zemlje, tražili su da ih se mobiliše i šalje na granice. Upućujući im vojne pozive znalo se da ih oni neće izbjegavati već će se odmah javljati na mjesto opredeljenja i time naravno pasti u zamku.

Ali ipak . . .

Partijska veza, koja je išla iz MK Kotora preko Risna za Herceg-Novi (Đuro Jaković) istoga dana kada je jedan dio u Boki već primio pozive, javlja se da se ti pozivi moraju izbjegnuti a kompromitovani da se sklone u ilegalstvo. Kada sam zapitao što da rade oni koji su pozive primili, PK za Crnu Goru i Boku za nekoliko dana donio je odluku da treba da ide svaki onaj koji je poziv primio. Tako smo se sredinom januara 1941. godine ubrzo našli nas oko 350 u barakama Smederevske Palanke opkoljeni bodljikavom žicom pod stražom preobučених žandara i pod komandom žandarmerijskih oficira od kojih je najzloglasniji bio kapetan Arnautović. Bilo nas je iz svih krajeva Crne Gore, Sandžaka, Metohije, iz Beograda oko dvadeset. Iz Boke nas je bilo blizu četrdeset. Većina su bili članovi Partije, revolucionari ili komunisti po ubjeđenju.

Logor je bio smješten na domaku grada. Sastojao se od više baraka od kojih su tri bile popunjene logorašima raspoređenim u tri čete. Nalazio se na vodoplavnom i blatnom terenu opkoljen bodljikavom žicom i pod stražom žandara preobučених u vojničko. Svaki od logoraša dobio je nekakvo radno odijelo i od opreme kramp i lopatu. Gazeći blato do koljena jedva se moglo kretati među barakama. Hrana, koja je bila vrlo slaba, dijelila se dva puta dnevno i nije je bilo dovoljno. Svakodnevno se išlo na rad sa lopatama na ramenima. Radilo se na kopanju kanala. U nekim danima pokušavano je da se vrši

vojnički egzicir na poljani pred logorom što je djelovalo veoma smiješno jer bez oružja logoraši nijesu htjeli ozbiljno raditi. U barakama se spavalo u boksovima na dva sprata, na daskama. U sredini barake bijaše peć koja je jedva nešto malo grijala sredinu. U baraci su spavali i vodnici žandari, na krevetima.

Da su komunisti u logoru osjetilo se odmah poslije nekoliko dana. Uspostavljena je partijska organizacija sa ograncima po barakama i spratovima. Donesena je odluka da se postavi zahtjev za vojničkim tretmanom, za dobijanje oružja, za prekidanje prisilnog rada, za poboljšanje hrane. Ubrzo je došlo do sukoba kako se i očekivalo. Na prisilnom radu nije se radilo. Alat, lopate i krampovi držati su samo u rukama a rad nije odmicao ni za stopu. Dan bi protekao u provociranju pojedinih istaknutih logoraša od strane upravnika, oficira i žandara ne bi li ih pokrenuli na rad. Padala su i obećanja o puštanju kući pojedinaca i grupa ali svijest i solidarnost su bili i suviše jaki da bi se neko pokolebao. Prilikom povratka sa rada perifernim ulicama Palanke zaorila bi se pjesma »Bilećanka«, »Mitrovčanka«, »Budi se istok i zapad«, narod se okupljao pozdravljajući nas dok su nas žandari pratioci pokušavali učutkati. Ručak više puta nije htio biti priman zbog rđave hrane, a jednom je i kazan prosut.

Komandant logora, zaustavio je odlazak na rad, dovukao jedne noći četvu beogradske žandarmske škole, pred vratima logora su se pojavile ubice Vujković i Kosmajac. Opasan i naoružan bombama i pištoljima (izgleda da se bojava drukčije da uđe među logoraše) i okružen žandarima postrojio je čitav logor tražeći »vinovnike« nereda. Prijetio je vojnim sudom i strijeljanjem. Po zadatku partijske organizacije istupio je Periša Vujošević sa još dvojicom napred, tražeći u ime svih već formulisane zahtjeve a u prvom redu da nam se da oružje jer je zemlja u krajnjoj opasnosti. Tada je komandant okovao svu trojicu i u naoružanoj pratnji otpremio za Beograd. Zatim je iz nijemog stroja pokušao iščupati pojedince raznim provokativnim pitanjima ali nije uspio, logoraši su satjerani u barake. Pojačan je teror, život se nastavio daljim sukobima ali se logoraši nijesu dali slomiti ni pokolebati. U međuvremenu uhvaćena je partijska veza sa organizacijom u Smederevskoj Palanci. Bilo se u toku događaja. Narodna pomoć dobro je pristizala iz Beograda, Vojvodine i iz Crne Gore i Boke. Na pojedine adresante dolazile su velike količine suvog mesa, naročito iz Krivošija i novca iz Herceg-Novoga. I tu je pokušano od strane upravnika da se spriječi i pronađu niti organizacije, ali bez uspjeha. Organizacija raspodjele funkcionisala je dobro, svaki logoraš dobijao je svoj dio slanine, šećera i sl. Raspodjela se vršila obično u barakama, za vrijeme odmora ispod ćebadi, po sistemu ruka ruci. Žandarima su oči iskapale tražeći kako da pohvataju to čudno snabdijevanje.

Jednoga dana dobijeno je obavještenje preko veze da su u toku prethodne noći plombiranim vagonima preko Jugoslavije za Njemačku sprovedeni bugarski komunisti. Partisko rukovodstvo logora sastalo se odmah u baraci prve čete na spratu dok su članovi partije neprimjetnim stražama osiguravali ulaze i pokrete žandara zagovajajući ih. Riješavalo se šta činiti ako to isto učine sa logorašima Smederevske Palanke. Na kraju je donesena odluka da u tom slučaju jedan dio rukovodstva mora ići, tamo zajedno će i većina bude otpremljena. Jedan dio, oko petnaestak trebao je da u toku slijedećih dana izvrši bijeg i vrati se na svoj teren u Crnu Goru i Boku.

Međutim, događaji su se odvijali vrlo brzo. 25. marta vlada Cvetković-Maček pristupa Trojnom paktu i stavlja se otvoreno na stranu fašizma. Slobodarski Beograd ustaje, 27. marta izlazi na ulice predvođen komunistima i ruši izdaju. Postavljeni su zahtjevi u demonstracijama po cijeloj zemlji: raspuštanje logora, slobodu Komunističkoj partiji, vojni savez sa SSSR, raspuštanje fašističkih organizacija, opšta mobilizacija i odlazak na granice. . .

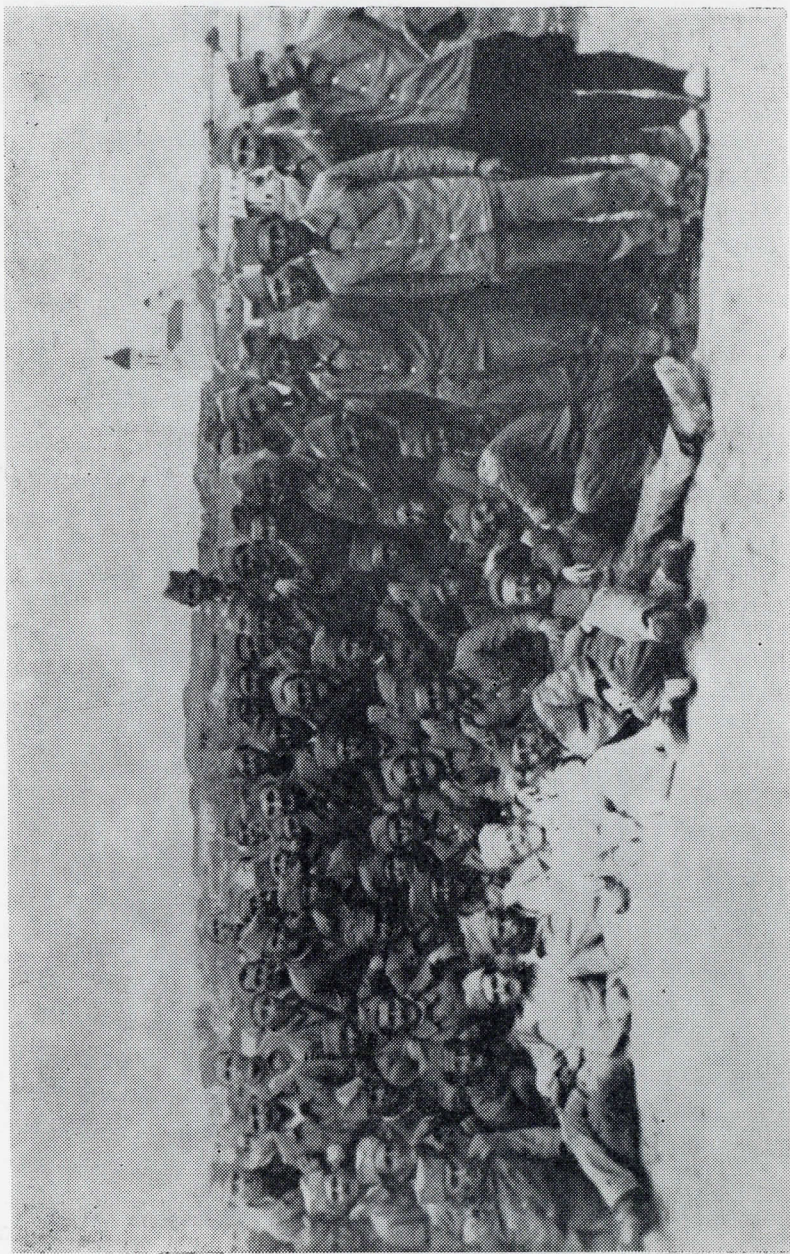
Sutradan po 27. martu pred logorom se okupio narod predvođen radnicima fabrike vagona tražeći njegovo raspuštanje. Iza žice logoraši su se pridružili. Komandant načičkan bombama, opkoljen do zuba naoružanim žandarima uzmuvali su se tamo-amo ali niko na njih nije više obraćao pažnju. Koristeći zbrku izvukoh skriveni foto aparat sa tronošcem i počeh da snimam. Primijetivši to doleti komandant sa žandarima ote mi aparat i zatraži snimljene ploče koje dadoh za leđima nekome od svojih a njega zavarah sa dvije prazne kasete. Tako su se sačuvala ova dva snimka.

Na snimcima se može poznati gotovo svaki pojedinac ali uspomene od prije trideset godina ipak blijede i mnogih se imena više ne sjećam i ako likove pamtim. Najveći dio tih nesebičnih i hrabrih ljudi, pao je časno za ideju kojoj je pripadao u krvavom obračunu koji su nam pripremali fašizam i njegove domaće sluge. Ipak poneko je ostao živ da nešto kaže.

Na fotografiji broj 1 mogu se raspoznati: u sredini stoji sa cigaretom advokat dr Jevtić iz Beograda, do njega sa naočarima je Bora Baruh slikar iz Beograda, za njim je Mato Petrović iz Kotora; treći za Matom je Arturo Muk (sa bradicom) iz Kotora; pretposljednji koji stoji je Drago Lepetić iz Herceg-Novoga. U sredini grupe je Vaso Jovičević iz Peći zvani Papanjin (sa naočarima). U najdonjem redu napred čuči Vaso Zlatičanin iz Podgorice. Do njega sa pruženim nogama je advokat dr Ristić iz Beograda (zajedno sa advokatom Jevtićem poznat po branjenju komunista pred Sudom za zaštitu države). Sasvim desno je Mičković.

Na fotografiji br. 2 drugi s lijeva je Čorić Đole iz Berana, treći je Savo Ilić sa Krivošija, peti je Ilija Mitrović iz Miločera, za njim sa cigaretom je Vesko Radičević iz Zete. Pred njim je Andro Mugoša

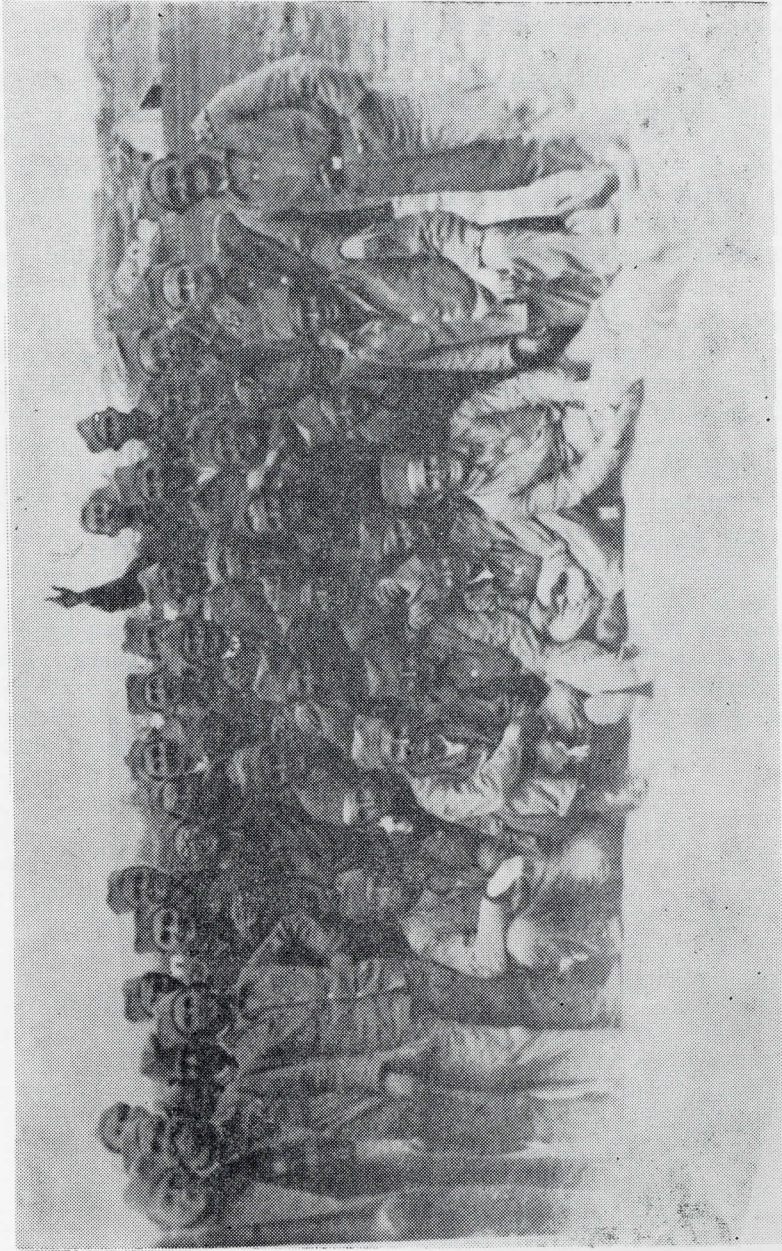

Sl. 1 — Logor u Smederevskoj Palanci — marta 1941.

Sl. 2 — Logor u Smederevskoj Palanci — marta 1941.

iz Podgorice. U sredini je Vojo Bulatović iz Kolašina. Najvisočije stoji Jošo Jovanović sa Cetinja. Desno, ispred crkve je Peko Subotić iz Risna; do njega sa naočarima je Milan Vuković iz Zete. Pretposljednji je Niša Milanović koji sada živi u Herceg-Novom. (Niša Milanović je član KPJ od 1919. godine. Bio je u nizu partijskih foruma a 1928. i 1929. bio je sekretar PK KPJ za Crnu Goru i Boku. U prvom svjetskom ratu bio je deportovan od strane austrijskih vlasti u logor Nežider u Mađarskoj, u bodljikavoj žici čuvan od austrijskih žandara. U Smederevskoj Palanci Niša je prepoznao žandara onog istog koji ga je stražario u Nežideru. Stražario ga je i kao jugoslovenski žandar u Smederevskoj Palanci). U grupi s lijeve strane kleči Milisav Šćepanović iz Šavnika, pred njim malo desno čuču Vojvodić iz Peći. Desno, dalje u sredini je Babović a u prvom redu, ležeći sasvim desno, sam se i ja priključio svojoj četi.

Kako se vidi bilo nas je iz svih krajeva Crne Gore, iz Metohije, iz Sandžaka. Oko dvadesetak je dovedeno iz Beograda među kojima su ubačena trojica Ljotićevaca kao provokatori (odmah su otkriveni i bojkotovani). Iz Boke nas je bilo oko četrdeset, pa ću ih neke, kojih se sjećam, i pomenuti: Nikola Đurković iz Risna, Vukadin Samarđžić sa Krivošija, Mašo Brguljan iz Kotora. Iz Herceg-Novog su bili još Toni Radecki i Đuro Mrđen, iz Baošića Krsto Crnogorčević.

Pod pritiskom naroda novoformirana vlada generala Simovića donosi odluku da se koncentracioni logori raspuste, pa je 29. marta logor raspušten, poslije tri mjeseca postojanja. Komunisti su se vratili svojim organizacijama tražeći da se odmah upute na granice ali ni tada vojne glavešine nijesu htjele da shvate svu ozbiljnost situacije. Isuviše dugo su se trovali propagandom da su glavni neprijatelji komunisti. Da, bili su glavni neprijatelji izdaje i fašizma što su skori događaji i potvrdili.

Résumé

QUELQUES DOCUMENTS DU CAMP DE CONCENTRATION A SMEDEREVSKA PALANKA EN 1941

Anton LUKATELI

A la fin de 1940 le gouvernement de Cvjetković-Maček apporte la décision de la formation d'un camp de concentration à Smederevska Palanka et le destine surtout aux communistes du Monténégro et de Boka Kotorska. En janvier 1941, un grand nombre de communistes connus a reçu de faux appels des autorités militaires et a été conduit à Smederevska Palanka.

Dans le camp de Smederevska Palanka, les soi-disant, appelés ont découvert qu'ils ont été dupés, puisque dès leur arrivée, dans le fil de fer barbelé, les gendarmes travestis en militaires les gardaient.

Dans le camp, il y avait 350 prisonniers dont 40 de Boka Kotorska. Sur les photographies on peut reconnaître les camarades détenus à Smederevska Palanka, plus tard combattants de la Guerre de Libération Nationale — de la Révolution Nationale aussi.

Le 29. Mars 1941. les évènements politiques en Yougoslavie ont dicté la situation de dissoudre le camp à Palanka.